

SISSEJUHATUS - Kvalitatiivsete meetodite seosed neile omaste uurimisparadigmadega

Judit Strömpl

Mis on Paradigma?

Paradigma mõistet teadusfilosoofias kasutas esimesena Thomas Kuhn oma raamatus „The Structure of Scientific Revolution“ (1962) (eesti k. „Teadusrevolutsioonide struktuur“, 2003, tõlkinud R. Lias). Uurides teaduse, eelkõige loodusteaduste (füüsika, keemia ja astronoomia) ajalugu, Kuhn tegi selgeks, et areng toimub revolutsiooniliste hüpetena. Paradigma tema selgituses tähendab uurimistegevust, mille käigus sünnib teaduslik traditsioon mitmesuguste uurimisprobleemide lahendamiseks. See on eelkõige teaduslik töö, mis iseloomustab paljude teadlaste sarnast tegevust üpris pika aega. Tegevuse keskmes on ühine teoreetiline teadmine – raamistik, nt Newtoni mehhaanika, mis võimaldab lahendada aina uusi uurimuslike probleeme. Paradigma raames arendatud teoreetiline teadmus ja metodoloogiline reeglistik on kollektiivne omand, mida õpivad, jagavad ja arendavad paradigmasse kuuluvad teadlased. Niisiis **paradigma all mõtleme teadusliku tegevuse praktikat ning teoreetilist ja metodoloogilist teadmust, mis selle praktika raames areneb ja on paradigmasse kuuluvate teadlaste poolt jagatud.**

Kuhni paradigmade teooria järgi teadusliku tegevuse käigus loodud teadmus ja praktika jõuab sellise täiuseni, et ühelt poolt piirab edasist arengut ning ei võimalda uute uurimisprobleemide lahendamist, vaid pigem kordab olemasolevat teadmust ning sellises olukorras tekib vajadus uue teoreetilise seletuse, uue metodoloogia ja uurimispraktika järele. Tekib plahvatuslik üleminek uuele tasandile ja paradigmad vahelduvad. Selline protsess kehtib eelkõige loodusteaduste puhul, kus uued paradigmad sisaldavad mingil määral eelnevaid paradigmasid, kuna uued paradigmad tekivad eelmiste paradigmade arengu tulemusena.

Sotsiaalteadustes algusest peale arenesid mitmed erinevad traditsioonid, mida võib ka paradigmadeks nimetada, kuna traditsioonid eristuvad nii teoreetilise alusidee, kui ka uurimusliku praktika poolest. Sotsiaalteaduste paradigmasid Kuhn ei nimeta paradigmadeks, vaid hindab neid paradigma-eelses seisundis olevateks. See siiski ei tähenda Kuhni hinnangus midagi vähem olulist võrreldes loodusteadustega, pigem viitab sotsiaalteaduste iseärasustele.

Kuhni raamatu ilmumisest läinud aja jooksul paradigma mõiste leidis sotsiaalteadustes rakendamist üpris erinevates tähendustes, kuid igal juhul tähendab see ühiste teoreetilis-

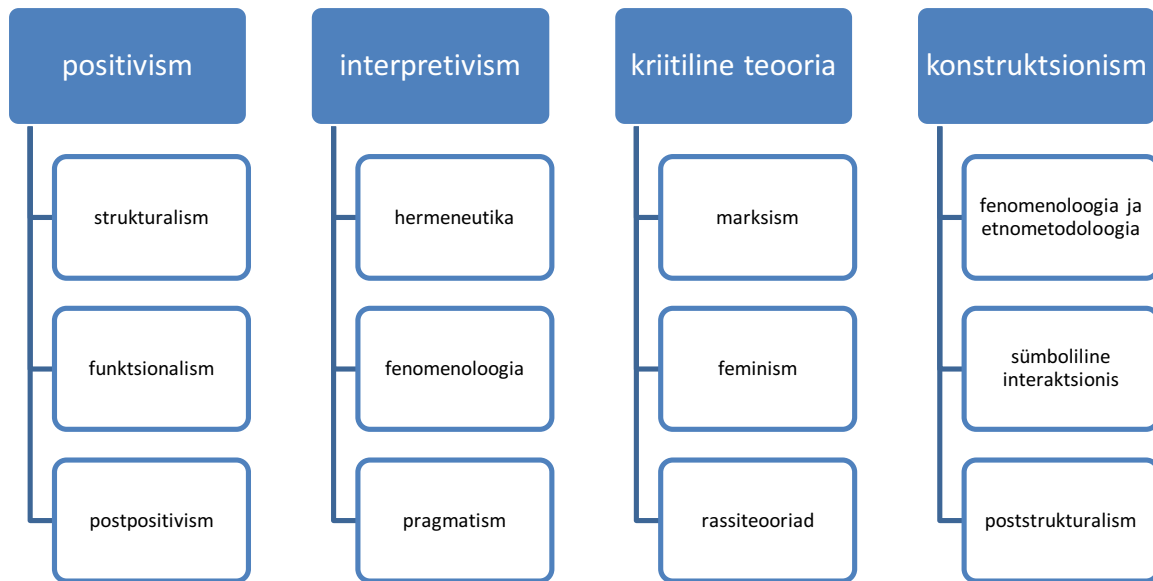
metodoloogiliste seisukohtade jagamist ja teadusliku praktika (nt uurimistegevuse) järgimist. Mõned autorid püüavad seletada põhimõttelisi erinevusi üksteisega võistlevate paradigmatel vahel võrreldes nende ontoloogilisi, epistemoloogilisi, metodoloogilisi ja aksioloogilisi aluseid (vt nt Guba ja Lincoln 1994, 2005, 2017; Leavy 2014). Teised pigem eelistavad eristada traditsioone nende filosoofilis-maailmavaatelistel alustel, mitte rääkida paradigmatel (Flick 2009; Hammersley 2013). Flick, Kardorff ja Steinke (2004) toovad välja koolkondade loojaid, kelle ümber ja kelle järgi teaduslik, teooria ja metodoloogia arendamine joondus. Anselm Strauss, Erving Goffman, Harold Garfinkel, Harvey Sacks, Paul Willis, Paul Parin, Frits Morgenthaller, Goldy Parin-Matthey, Clifford Geertz, Norman Denzin ja Marie Jahoda – igaüks neist lõi oma originaalset uurimismetoodikat, „rikkudes“ kohati traditsioonilisi teaduslikkuse nõudeid, kuid just selline „rikkumine“ aitas kaasa metodoloogia arengule ja mitmekesise sotsiaalse tegelikkuse põhjalikule uurimisele ja mõistmisele.

Metodoloogia ja uurimispraktika õpikutes võib leida ka teistsugused paradigma määratlemised. Näiteks sotsioloogilise uurimise strateegia maailmakuulus õpiku autor Earl Babbie (2013) käsitleb paradigmana eelkõige makro- ja mikroteoreetilisi lähenemisi vastavate seletusteooriate ning meetodite rakendamist – kvantitatiivsete või kvalitatiivsete meetodite eelistamist ühe või teise puhul. Babbie määratleb paradigma kui mudeli või teadmiste raamistikku, mille vahendusel sotsiaalse tegelikkuse fenomene uurida ja mõista võib. Makro- ja mikroteooria vaatevinklist lähtumine annab kaht põhilist fookust, mis sotsiaalteadlasi reeglina huvitab – näha tervikpilti kõikide üldiste seaduspärasustega või läheneda sotsiaalse käitumise ja inimese seletamisele indiviidi argielu vaatevinklist.

On autorid, kes räägivad kvantitatiivsest ja kvalitatiivsest paradigmat (vt nt Öunapuu 2014), kuid sellise lähenemisega ei saa nõus olla, sest meetodivalik sõltub laiemast teoreetilis-filosoofilistest alustest ja sellest, kuidas teadlased vastavad ontoloogilistele ja epistemoloogilistele küsimustele. Pealegi erinevates paradigmatel võivad kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis üheskoos või vaheldumisi rakendust leida olenevalt uurimisprobleemist ja eesmärgist (vt nt Lagerspetz 2017).

Selles paradigmaatilises mitmekesisuses ei ole raske ära eksida, kuid erinevad allikad (Flick jt 2004, Guba ja Lincoln 2005, Hammersley 2013, Lincoln, Lynham, Guba 2018) käsitlevad järgmised sotsiaalteaduslike paradigmatel: positivism ja sellega haakuv postpositivism,

interpretivism, kriitiline- või konfliktiteooria ja konstruksionism¹. Paradigmad koos nendega haakuvate teoreetiliste traditsioonidega on esitatud joonisel 1.

Joonis 1. Põhilised paradigmad ja teoreetilised traditsioonid

Mõned autorid (nt Guba ja Lincoln 1994, 2005, Lincoln, Lynham ja Guba 2018) toovad välja paradigmaatilisi erinevusi võrreldes nende ontoloogilisi², epistemoloogilisi³, metodoloogilisi⁴ ja aksioloogilisi⁵ iseärasusi.

Positivism

Positivismi ja sotsioloogia isaks peetakse prantsuse filosoofi Auguste Comte'i (1798-1856). Positivismi põhiline areng toimus kahekümnenda sajandi 20., 30. a. loogilise positivismi/loogilise empirismi või postpositivismi raames. Comte ise nimetas sotsioloogiat ühiskonna füüsikaks ja selle taga oli soov arendada ühiskonna uurimiseks füüsikaga analoogset metodoloogiat. Põhiline, mis eristab positiviste teistest paradigmatel on see, et

¹ Guba ja Lincoln oma hilisemates väljaannetes lisavad veel ühte paradigmat, mida nad nimetavad „osaluse paradigmat“ (i.k. Participatory), kuid ma seda eraldi ei käsitle, sest iseärasuste poolest sobib ta hästi kokku konstruksionistliku paradigmatiga.

² **Ontoloogia** kõige üldisemalt tähendab olemise teooriat ehk teoreetilist seletust sellele, *kuidas sotsiaalne tegelikkus eksisteerib* (Smith 2005).

³ **Epistemoloogia** on teadmiste ja tunnetamise teadus ning otsib vastuseid küsimustele, kuidas sotsiaalne tegelikkus on tundma õpitav ja missugused on teadusliku uurimuse tulemusena saavutatud leiud.

⁴ **Metodoloogia** on teadus uurimismeetoditest ja –strateegiast, uurimisprotsessist tervikuna (Babbie 2013).

⁵ **Aksioloogia** on filosoofia haru, mis tegeleb eetika, esteetika ja religiooniga. Teaduslikke paradigmatel puhul käsitletakse eetika, väärtuste ja eetika küsimusi ning uurija suhet uurimuses osalejate ja uurimuse käigus välja selgitatud teadmise vahel (Lincoln ja Guba 2005).

nad ei tee vahet füüsilise, orgaanilise või sotsiaalse tegelikkuse vahel. Positivismi, eriti selle arengu esimesel etapil iseloomustab nn naiivne realism: sotsiaalset tegelikkust iseloomustavad füüsilise tegelikkusega sarnased seaduspärasused, mis on inimtegevusest ja teadmistest sõltumata. See tähendab, et sotsiaalsete objektide või nagu Durkheim neid nimetab sotsiaalsete faktide omadused peituvad nendes objektides/faktides endis nii nagu aatomite ja molekulide omadused peituvad nendes endis. Sellest lähtuvalt teaduse eesmärk on saada tõest informatsiooni sotsiaalsetest objektidest. Tõene informatsioon on vaid üks ning selle väljaselgitamiseks ja tõendamiseks tuleb arendada selliseid meetodeid, mis võimaldavad seda välja selgitada ja avastada. Sotsiaalteadusliku uurimise metodoloogia etaloniks on füüsikas või laiemalt loodusteadustes kasutatav metodoloogia. Vastavalt sellele teaduslik teadmine on abstraktne ja üldistatav. Igasugused kultuurilised erinevused ja ajalooline areng, subjektiivsed tõlgendused on käsitletud kui ebaolulised detailid, mis ei paku teaduslikule käsitlemisele huvi, vaid pigem segavad näha juure tasandi kausaalseid (põhjus-tagajärg) seoseid ja tervikpilti. Sellepärast tuleb detailidest ja üksiktõlgendustest abstraheeruma.

Teaduslik tegevus ja selle tulemus peab olema kontrollitav. Hüpoteeside testimine, uuritava objekti modelleerimine ja uurija subjektiivsuse vältimine on põhilisteks nõueteks uurimismeetodite suhtes.

Empirismi olulisus põhineb nõudel, et teaduslik teadmine on objektiivne ja tõendatud. Sellist tõendatavust võimaldavad statistika ja kvantitatiivsed meetodid. Kvalitatiivsetel meetoditel on pigem kvanti toetav, ebavõrdselt väike toll.

Positivistlik empirism mõjutas ka 20.s. kvalitatiivse metodoloogia arengut. Näiteks mitmeid 20.s. etnograafid (vt nt Malinowski, Becker'i, Geertz'i töid) nõudsid väga täpset vaatluse kirjeldust ning käsitlesid neid kirjeldusi objektiivseteks tõenditeks uuritava kultuuri kohta.

Guba ja Lincoln (1994, 2000, 2005) eristavad oma paradigmade käsitluses postpositivismi, mida iseloomustab kriitiline realism. Kriitiline realism ei kahtle sotsiaalse tegelikkuse objektiivses olemasolus, kuid paigutab selle probleemivaba tajumist inimese poolt kahtluse alla. Inimese taju on mittetäiuslik, tõe tunDMAõppimine on pigem tõenäoline. Selleks, et olla kindel adekvaatse teadmise saavutamises tegelikkusest, tuleb uurimismeetodeid pidevalt täiustada ja testida. Tõeseks võib hinnata teadmist seni, kuni seletusteooriad ja hüpoteesid pole võltsituks hinnatud (vt Popperi õpetust hüpoteeside ja teooriate falsifitseerimisest). Sellest lähtuvalt on postpositivistlik metodoloogia põhiline eesmärk töötada välja aina täislikumaid meetodeid ja mõõtmisinstrumente, mis võimaldaksid teooriate ja hüpoteeside

falsifitseerimist. Positivistlik empirism asetseb range kriitika alla ka mõned kvantitatiivseid meetodeid, mis ei ole piisavalt ranged ega järgi tõenduspõhisust. Postpositivism aktsepteerib mõningaid kvalitatiivse uurimisviisi vorme, rõhutades seejuures ühelt poolt selle pigem kvantitatiivse uurimisviisi toetavat funktsioone (nt hüpoteeside genereerimiseks ja küsitluste ettevalmistamiseks võib kasutada intervjuusid, et selgitada välja või täpsustada küsimustikes kasutamisele võetavaid mõisteid). Teatud teemade uurimisel lubatakse kasutada ka tervenisti kvalitatiivset intervjuud või koguda tekstilist materjale, kuid sel juhul andmeid käsitletakse ja hinnatakse kvantitatiivse uurimisviisi loogikast lähtuvalt: andmeid peab olema piisavalt palju, nt 50-60 intervjuud; analüüsi tulemusi kvantifitseeritakse ja kontrollitakse; tõendusmaterjal – täpselt salvestatud ja transkribeeritud vaatlus või intervjuu, mida analüüsitakse lähtuvalt ainult andmetest endast, ignoreerides andmekogemuse konteksti ja sihtgrupi kultuurilisi iseärasusi, suhteid uurija ja uurimuses osalejate vahelisi suhteid, jne. Nende üks nõuetest on, et kõik fikseeritud andmed peavad olema lugejale kättesaadavad, et lugeja saaks hinnata analüüsi tulemuste – uurija tõlgenduste vastavust algandmetele. Andmed, nt intervjuude transkriptsioonid on siin iseenesest mõeldud tõendusmaterjalina.

Selle paradigma üheks oluliseks nõudmiseks on uurimuse neutraalsus e. väärtustest vaba olek ning uurija subjektiivsuse mõju peab olema täielikult välistatud.

Positivismi veel üks oluline iseärasus on usk progressi ja sellesse, et teaduslik teadmine viib õnnelikku tulevikku ning et teaduslik teadmine on kõikide inimeste huvides. Nii nagu füüsika on tehnoloogia arengu baasiks, nagu tõenduspõhine meditsiin on parima ravimeetodite aluseks, nii peab ka positivistlik sotsiaalteadus andma alust parima ühiskonnaelu arendamisele.

Interpretivism

Positivismiga umbes samal ajal hakkas arenema 19.s. Saksamaal sellega võistlev paradigma – interpretivism. Interpretivism käsitleb inimese maailma füüsilisest erinevana ning lähtub inimese iseärasest võimest ja soovist mõista (saksa keeles *verstehen*) seda, mis temaga ja tema ümber toimub. Kui positivismi raames tegelikkuse nähtusi käsitletakse inimesest väljaspool asetsevana, läheneb interpretivism nähtustele inimese taju kaudu. Mitte inimesest väljastpoolt asetsevad objektid on ühiskonnateadlaste uurimise fookuses, vaid inimese poolt tajutud fenomenid. Sellest lähtuvalt näevad selle paradigmasse kuuluvad teadlased, erinevalt positivistidest, fundamentaalset erinevust loodusteadlaste uurimisobjekti ja sotsiaalteadlaste uurimisobjekti vahel ning keelduvad sotsiaalteaduste meetodeid käsitleda analoogsetena

loodusteadustes kasutatavate meetoditele. Inimelu vormid on selle paradigma esindajate arvates on otseselt seotud ajaloolis-kultuurilise kontekstiga ning kultuuri ja teaduse poolt loodud teadmusega, sel ajal kui aatomid, kemikaale ja mitte-inimelu vormid ei sõltu kultuurist ega olemasolevast teadmisest. Põhilise erinevusena positivismist keskenduvad interpretivistid inimeste enda elu seletamisele ja tõlgendamisele. Siit ka paradigma nimetus – interpretivism või tõlgendamisparadigma. Konkreetsete inimeste kogemuste ja sündmuste mõistmise saavutamiseks konkreetsetes ajaloolis-kultuurilises kontekstis kasutavad interpretivistid enda inimeseks olemist, s.t võimet kultuuri fenomene kogeda ja oma kogemusi tõlgendada põhilise uurimismeetodina. Idiograafiline – üksikasjalik detailne kirjeldus – interpreteerivas paradigmas vastandub positivismi nomoteetilisele – üldisi seaduspärasusi otsivale lähenemisele positivistlikus paradigmas.

Teisisõnu teadusliku uurimuse eesmärk on koguda ja analüüsida uuritavate fenomenide kogunud inimeste tõlgendusi fenomenidele, mida nad on kogunud. Sellest lähtuvalt eelistavad interpretivistid kvalitatiivseid uurimismeetodeid, mis võimaldavad neile vahetult uuritava fenomeni kogunud inimeste käest saada nende tõlgendusi ja seletusi.

Interpretivismi üks alaliik on **hermeneutika** – tõlgenduse kunst, millest sai 19.s. ajaloo ja sotsiaalteaduste põhiliseks meetodiks. See jätkus ja arenes ka 20.s. Interpretivismi teiseks oluliseks teoreetiliseks traditsiooniks on **fenomenoloogia**, mis käsitleb teadmise üldse, sealhulgas ka teadusliku teadmise aluseks inimese vahetu kogemuse protsessi tundmaõppimist. Seejuures on eriti oluline, et vahetu kogemuse tundmaõppimine poleks moonutatud uurija eelnevatest kontseptuaalsetest eeldustest. Fenomenoloogia põhiline kriitika positivismi suhtes oli see, et positivistid tegelevad oma kontseptsioonide testimisega, selle asemel, et keskenduda reaalsele fenomenile. Teisisõnu teaduslike kontseptsioonide ja teooriade käsitletakse positivismi paradigmas enesestmõistetavateks ja fenomenoloogide arvates piirab selline lähenemine näha seda, mis ei mahu eelteadmistega seotud piiridesse. Selle asemel, et lähtuda nn enesestmõistetavast teadmisest, paigutab fenomenoloog kahtluse alla igasugust eelteadmist ning keskendub sellele, et kirjeldada, tõlgendada ja mõista seda, kuidas inimesed oma argielu interaktsioonides oma elu sündmusi ja kogemusi tõlgendavad (vt nt Berger ja Lukmann 1967).

20.s. jooksul seoses Heideggeri fenomenoloogia ümbersõnastamise, Gadameri filosoofilise hermeneutika ja pragmatismi uue tõlgendamisega Rorty poolt, hakkas levima interpretivismi alternatiivne meetodika. Vastavalt sellele hakati aru saama, et teiste inimeste mõistmine on

ebakindel protsess, mis tugineb pigem uurija avatusele maailma vastu ja personaalsel võimekusel, eelkõige kujutlusvõimel, mitte mingisugusel kindlal meetodil. Gadameri väitel teadmine genereeritakse konkreetses ajaloolises ja sotsiaalses kontekstis ning see (teadmine) ei saa tugineda abstraktsel teaduslikul meetodil, isegi mitte sellele, mis oli formuleeritud 19.s. fenomenoloogia poolt. Siin pigem kehtib selline elu mõistmine, mis on iseloomulik ilukirjandusele ja kunstile. Vastavalt sellele, hakkas interpretivism nõudma, et uurija võtaks kasutusele meetodeid, mis aitavad täpsemalt mõistma teiste inimeste perspektiivi ning seletama, kuidas uuritavate inimeste käitumismustrid on mõistetavad nende elu kontekstis. Igasugune tendents hinnata teiste inimeste hoiakuid või käitumist uurija seisukohast kui irratsionaalset või hukkamõistvat, peab olema kõrvale heidetud. Selle asemel tuleb uuritavate inimeste hoiakuid ja käitumist seletada nii, et see oleks arusaadav ja isegi õigustatud ilma uurijapoolse hinnanguta. See aga eeldab mitte ainult teiste inimeste kogemuste ja perspektiivide põhjaliku seletust, vaid ka inimeste käitumise väga põhjaliku kirjeldamist nendes sotsiaalsetes kontekstides, milles nad toimivad ja mida nad alal hoiavad.

Interpretivismi ja eriti USA kvalitatiivsete meetodite arengu jaoks oluline kolmas filosoofiline mõjutaja on **pragmatism**. Pragmatismile on iseloomulik, et ei vastanda eriti loodusteadusliku ja sotsiaalteadusliku tunnetamist ega vähenda tervel mõistusel põhineva argielu tunnetamist teaduslikule tunnetamisele, vaid käsitleb neid üldise tunnetamise protsessina, kus on palju sarnast ja ühist.

Kuna interpretivismi keskmes on inimeste/inimgruppide mõistmine nende endi kultuurilisest, sotsiaalsest ja ajaloolisest kontekstist lähtuvalt, siis selle paradigma raames teostatud uuringutes on eetika ja väärtuste küsimused väga olulised koosuurija subjektiivsete suhetega nii uuritava teema/fenomeni kui ka uuritava sihtrühmaga. Uurija eneserefleksioonile pühendatakse nendes uurimustes erilist tähelepanu, sest see aitab lugejal mõista ja hinnata uurimistulemusi.

Niisiis, interpretivism on üks metodoloogiline lähenemine, mis vaidlustab nii 20nda s. positivismi kui ka kvantitatiivset metoodikat kui ainuõiget ja mis mõjutas olulisel määral kvalitatiivsete meetodite arengut möödunud sajandi keskpaigast alates.

Kriitiline teooria

Kriitiline teooria on kolmas oluline sotsiaalteaduslik paradigma, mis sarnaselt positivismi ja interpretivismiga arenes samuti alates 19.s. ning põhineb Hegeli ja Marxi filosoofial.

Kriitiline teooria käsitleb sotsiaalset tegelikkust kui sotsiaalmajanduslike, kultuuriliste, poliitiliste jm faktorite poolt mõjutatud ajalooliselt kujunenud fenomeni. See on ühelt poolt objektiivselt eksisteeriv, kuid inimeste võimusuhtetest läbipõimunud nähtus. Teisiti öeldes võimusuhte baasil toodetakse taas sotsiaalseid institutsioone, väärtusi, sotsiaalseid norme, klasse jne. Erinevalt positivismist ja interpretivismist kriitilise traditsiooni esindajad mitte ainult ei ürita välja selgitada põhjuslike mustreid ja mõista inimeste perspektiive ja praktikaid, nad samuti annavad kriitilist hinnangut sotsiaalsetele institutsioonidele ja uuritavatele nähtustele. Hindamine toimub ideaalide alusel, mida uurijad vastavalt oma poliitilistele, eetilistele, erialastele tõekspidamistele loovad või sotsiaal-kultuurilise konteksti seesmiste standardite alusel testivad. Need uuringud sisaldavad nii faktilisi kui ka hinnangulisi kontseptsioone, nt „inimõigused“, „ebavõrdsus“, „eksploateerimine“, „rõhumine“, „emantsipatsioon“ – ning uurimuse eesmärk on muutuse saavutamine, nt vähendada ebavõrdsust, teatud inimrühmade rõhumist, tõrjumist ja inimeste vabastamist rasketest tingimustest, kindlustada võrdseid õigusi rõhutatud inimrühmadele.

Sarnaselt interpretivismile on oluline mõista teiste kultuuriruumi kuuluvate inimeste „nende endi terminites“ (tähendustesüsteemis), kuid samas poliitilise eesmärgi saavutamiseks on oluline ka kasutada makrotasandi teooriate raamistikku, mille alusel saab paigutada mikrotasandi nähtusi laiemasse ajaloolisesse konteksti. Sarnaselt positivistidele väidavad kriitilise teooria esindajad, et inimeste käitumine võib olla seletatud üldiste faktorite kaudu, millest inimesed ise pole teadlikud. Kriitilise teooria esindajad väidavad, et sotsiaalsed protsessid süstemaatiliselt moonutavad inimeste teadlikkust, suruvad neid raamidesse, metafooriliselt väljendades panevad „prillid“ ette ning sundivad oma elu ja ümber toimuvat „näha“ nii, nagu need „prillid“ võimaldavad. Teadusliku uurimuse eesmärk on neid raame laiendada ja „prille“ silmade eest ära võtta.

Need kolm filosoofilist lähenemist omavad erinevat vaadet ajaloo ja ajaloolisele arengule. Positivismi seisukohalt inimkond areneb ühes suunas, milleks on progress: iga uus päev on parem kui eelmine ja sellele arengule aitab kaasa teaduslik tegevus. Interpretivismi esindajad eitavad ajaloolise progressi mõistet, kuna nad näevad, et ajalugu koosneb erinevates ajastusest oma iseloomustavate vaadetega, mida ei saa ühistel alustel hinnata, kuna hindamiseks puudub üldine kõikehõlmav kultuuriline skeem, mis sellist hindamist võimaldaks - me kunagi ei tea, mis ja milleks hea või halb on. See selgub hiljem ajaloolisest perspektiivist. Kriitiline traditsioon, mis põhineb Hegeli dialektikal, käsitleb ajalugu kui erinevate vaadete võitlust, mis juhatab inimkonda küll edasi, kuid mitte lineaarselt, nagu seda nägid positivistid. Hegeli

arvates erinevate vaadete vaheline võitlus viib selleni, et sünnib uus perspektiiv, mis sisaldades ja kujundades ümber erinevaid vaateid, hakkab domineerima ja püsib mingi aeg, siis sama protsess kordub. Hegel siiski usus, et selline protsess viib inimkonda sellise ühiskonnani, kus ideaalid saavad teostatud ja eelnevad konfliktid lahendatud ning enda filosoofiat käsitles ta viimasena, mis hõlmab tõe maailmast.

Sotsiaalteadusliku uurimuse seisukohalt on olulised Marxi järgmised argumendid. Esiteks sotsiaalteaduslik uurimus vajab üldist kõikehõlmavat teooriat, mis seletaks ühiskonna funktsioneerimist. Teiseks tuleb arvesse võtta, et uurija ei ole kõrvalseisja, vaid on ühiskonna liige, kes on samuti kujundatud ajaloolise ja sotsiaalse protsessi poolt. See viimane asjaolu aga ei tähenda uurija jaoks ainult piiranguid ja kahtlusi, vaid pigem potentsiaali uuritavaid probleeme õigesti mõista. Marxi väitel sotsiaalteadusliku uurimuse üheks eetiliseks nõudeks on sotsiaalne muutus. Vastavalt sellele eirab kriitiline traditsioon uurimuse väärtustevaba olemist. Kriitilise analüüsi põhiline eesmärk on dominantse ideoloogia õõnestamine, mis on sotsiaalsete muutuste eeltingimus. Tänapäeva kriitilise traditsiooni esindajad ei järgi kõik Marxi ideed, eelkõige tuleb siin mainida, et konfliktide aluseks ei ole alati sotsiaalsed klassid, vaid muud erinevate inimrühmade puhul kehtivad ebevõrdsed tingimused: rass, sugu, etniline kuuluvus, seksuaalsus, puuded jm. Vaatamata mõningatele muutustele kriitilise traditsiooni uurijaid arvavad, et uurimisel peab olema poliitiline eeldus ja eesmärk. Näiteks usuvad paljud feministlikud uurijad, et nende tegevuse esmaseks eesmärgiks on parandada naiste olukorda. Kriitilise traditsiooni kuuluvad uurijad arvavad, et uurijal on eetiline ja poliitiline vastutus uuritavate sihtrühmade ees – olla nende eelkõnelejad, milleks võib olla vajalik dominantsete ideoloogiate õõnestamine ja võimu nõrgendamine. Marx ise kasutas nii kvantitatiivset kui ka kvalitatiivset metodoloogiat oma analüüsis. Tänapäeva kriitilise traditsiooni esindajad töötavad välja uusi kvalitatiivseid ja kombineeritud meetodeid, mille abil saavad põhjendada muutuste vajadust.

Konstruksionism

Mõiste „konstruksionism“ või „konstruktivism“ on laialt kasutusel viimastel 20-30 a⁶. Nagu ka nimetus ütleb, konstruksionistid usuvad, et sotsiaalne tegelikkus on inimeste poolt

⁶ Kasutusel on kaks terminit *konstruktivism* ja *konstruksionism*. Mõned autorid kasutavad neid sünonüümidena, kuigi nende vahel on teatud erinevus vaadetes. Teised kasutavad kas ühte või teist (nt Guba ja kolleegid, Flick ja kolleegid kasutavad konstruktivismi; Hammersley, Denzin, Gergen ja paljud teised konstruksionismi). Konstruktivistid seostavad tähenduste loomise inimese individuaalse mõistusega ning lähtuvad arusaamast, et teadmised tekivad ja asuvad inimeste peades, seevastu konstruksionistid on seisukohal, et tähendused ja

konstrueeritud. Konstruksionismi baasuskumuseks on suhtelisus – on olemas mitmeid lokaalsed ja spetsiifilised inimeste poolt koosloodud tegelikkused, mis võivad üksteisest üpris oluliselt erineda, kuid mis kõik on tõesed.

Tuginedes **sümbolilise interaktsionismile** põhiideele näevad ka selle paradigma kuuluvad teadlased, et inimesed sotsiaalse toimijatena igapäevases interaktsioonides, mil nad arutavad, selgitavad, tõlgendavad nähtusi ja protsesse, milles nad elavad omistavad neile tähendusi. Teisisõnu sotsiaalne tegelikkus on tegelikkuse tähenduslik (tähendusega varustatud) osa, mis eksisteerib ainult tänu sellele, et on inimesed, kes seda pidevalt taasloovad. Sotsiaalne tegelikkus eksisteerib vaid niikaua, kuni on inimesed kes selles protsessis osalevad.

Poststrukturealist Foucault nimetab sellist tegevust diskursiivseks praktikaks ja sotsiaalne tegelikkus on vastavalt diskursiivse praktika tulemus. Diskursiivne praktika tähendab seda, et inimesed loovad objekte, millest nad räägivad. Diskursiivse praktika tulemuseks on siis diskursiivne objekt, mis küll mingil määral peegeldab n.ö reaalsel objekti kui sellist on üldse olemas väljaspool olemas, kuid diskursiivne objekti iseärasus on sellest, et see on keele kaudu vahendatud ja muutuv sõltuvalt osalejatest. Näiteks üks lihtne objekt „perekond“, millega iga inimene maailmas on seotud ja mõiste, mis meile kõigile on arusaadav, võib sisaldama tuhandeid erinevaid tähendusi, kuna inimesed, kes selle objekti konstrueerimises osalevad annavad sellele tuhandeid tähenduse nüansse. Perekonnauurija – sotsioloog, psühholoog, pedagoog, pereema või isa, perest eraldatud laps – igapäev oma vaated ja argumentid objekti määratlemisel, mida nad väljendavad keele vahendusel. Keel kui sümboliline süsteem ühelt poolt võimaldab meil kõigil osaleda selles diskursiivses praktikas või konstrueerimisprotsessis, kuid samal ajal suunab, struktureerib ja piirab meie vabadust. Keele vahendusel teame me ka juba olemasolevatest perekonna määratlemisest, mis meid osalejatena diskursiivses praktikas kahtlemata mõjutab.

Mis puudutab kõiki osalemist, siis ka selles on olulised piirangud. Esiteks kõik ei osale kõikides diskursiivsetes praktikates, vaid need osalevad, kellel objektiga on mingit seost. Siit tuleb konstruksionismi kolmas juur – fenomenoloogia. Diskursiivses praktikas osaleja tähtsus on tingitud isiklike kogemuste olemasoluga käsitletava (konstrueeritava) nähtusega. Mida rohkem kogemusi ja seoseid, seda rohkem võimalusi ja ka õigust osaleda. Nt kui räägime mõnda haiguse konstrueerimisest, siis meditsiini valdkonna teadlastel ja praktiseerivatel

teadmised on kollektiivne looming. Konstruksionistide maailmapildis paiknevad teadmised, emotsioonid ja moraal inimeste vahelistes suhetes (põhjalikumalt vt Strömpl 2012).

arstidel, kes haigust uurivad ja ravivad või patsiendil, kes haigust isiklikult kogeb, on vaieldamatult suurem õigus osaleda diskursiivses praktikas kui lihtsalt inimesel, kes sellest haigusest on midagi kunagi kuulnud või lugenud. Nii et ka osalemisõigus ja -vabadus on konstrueerimisprotsessis suhteline. Kuna diskursiivne praktika toimub interaktsioonides, siis on tähelepaneliku vaatluse all ka suhted osalejate vahel. Iga sõnavõtu eesmärk, nagu interaktsiooni mõiste seda sisaldab, on veenda teisi osalejaid ning tõmmata neid enda seisukohaga nõustuda. Sellest lähtuvalt arvavad konstruktsionistid, et iga sõnavõtt on retooriline ehk iga sõnavõtja soov on veenda teisi ning õnnestumise puhul tõuseb ka osaleja olulisus selles diskursiivses praktikas. Retoorika ja veenmisargumendid on oluline valdkond, mida konstruktsionismi esindajad uurivad.

Konstruktsionism erineb kõikidest eelnevatest paradigmatel selles osas, et ta keskendub mitte niivõrd objektide või fenomenide uurimisele, kuivõrd konstrueerimise protsessile, mille käigus sotsiaalne tegelikkus – tähendusi luuakse.

Selline keskendumine protsessile esitab suuri väljakutseid uurimismetoodikale, kuna see eristab seda praktiliselt kõikide eelnevate paradigmatel hulgas, kuid samas mingil määral sisaldab elemente kõikidest. Positivismist laenab konstruktsionist täpsust materiaalsete andmete töötlemisel, nt vaadeldud konversatsiooni üksikasjalik transkribeerimine või olemaolevate tekstide täpne ja üksikasjalik analüüs, kuid seejuures võetakse arvesse konteksti mõju (kus, millal, mis tingimusest konversatsioon on toimunud või tekst on tekkinud, kelle poolt, mis eesmärgil, kelle jaoks jne). Samas ei usuta, et tekstid on adekvaatsed tegelikkuse objektid, vaid käsitlevad neid teatud ajastu diskursiivse praktika dokumentidena (vt nt Foucault ajaloolisi uuringuid, mille eesmärk oli välja uurida tänapäeva nähtuste tekkimisloot).

Interpretivismist on laenatud keskendumine subjektiivsele tähendusloomele personaalsest kogemusest lähtuvalt. Personaalne kogemus omab diskursiivses praktikas väga olulist rolli, sest see varustab unikaalse isikliku/subjektiivse perspektiiviga, mida keegi teine ei saa esitada, peale selle inimese, kes fenomeni on kogunud. Samas ei käsitle isiklike kogemusi saajaprotsendilisel adekvaatseteks sellega, mida inimene minevikus tundis, mõtles või tegi, vaid käsitletakse lugu minevikust kui retrospektiivset vaadet, mis on mõjutatud tänase päeva olukorraga ja ka uurija poolt, kellele inimene oma kogemustest räägib või kirjutab. Teisisõnu, interaktsioon, olgu see otsene või kaudne (nt kirjaliku küsimustikule vastamine) mõjutab vastuseid, soovime me seda või mitte. Sellepärast teadlikkus sellisest mõjust annab uurijale alust planeerida andmekogumist ja analüüsida andmeid arvestades neid mõjusid.

Kriitilisest traditsioonist on laenatud suund muutusele ja uurija isiklik vastutus uuritava sihtgrupi ees. Konstrueerimise protsessi uurimuse eesmärk on selgitada välja võimalike probleeme, nt ebavõrdsust ja peatada/vähendada seda. Kuna konstruksionismi keskmes on toimiv inimene, siis sotsiaalteadlane ei ole sellest erand – ta ise on konstrueerimise protsessi aktiivne osaleja ja ta peab olema sellest teadlik. Sotsiaalteadlase teadlikkus oma tegevuse mõjust lisab omakorda erilisi eetilisi nõudmisi uurimusele. Uurijal on kohustus hoida kursis sihtrühma uurimistulemustest, arutada nendega neid tulemusi ja mõelda väga põhjalikult läbi ka uurimistulemuste võimalik mõju uuritavatele. Kui teema ja tulemused seda võimaldavad, siis peab uurija olema sihtgrupi eestkõnelejaks ja aidata kaasa muutuste tekkimisel.

Kokkuvõtte

See põgus ülevaade on üks mitmetest võimalikest. Üritasin kokkuvõtlikult iseloomustada neli paradigmat, mida erinevates allikates võidakse käsitleda ja ka nimetada natukene erinevalt. Kasutan paradigma mõistet seetõttu, et see sisaldab mitte ainult teoreetilist maailmavaadet, vaid ka teadusliku tegevuse, k.a uurimispraktikat. Jaotus põhineb Maryn Hammersley (2013) klassifikatsioonil, kuid võtsin arvesse ka teiste autorite klassifikatsiooni, aga nende iseloomustusel olin suhteliselt vaba ning keskendusin eelkõige kvalitatiivse uurimisviisi rakendamisele ühe või teise paradigmapärga raames. See ülevaade ei pretendeeri olla täiuslik, vaid annab põgusat sissejuhatust, kust on hea edasi liikuda. Seoses positivismi ja hermeneutika käsitlemisega soovitan tutvuda ka Mikko Lagetspetzi õpikus vastava teemadele pühendatud peatükkidega. Konstruksionismist olen ise põhjalikumalt kirjutanud eesti keeles (vt kasutatud kirjandus).

Kasutatud kirjandus

Babbie, E. (2013). *The Practice of Social Research*, 13th ed. Wadsworth, Cengage Learning.

Flick, U., Kardorff, E. von, Steinke, I. (eds.) (2004). *A Companion to Qualitative Research*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Sage Pub.

Guba, E. & Lincoln, Y. (1994/2005). Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences. *The SAGE Handbook of Qualitative*, ed. By N. Denzin and Y. Lincoln. Thousand Oaks, New Delhi, Sage Pub: 191-215.

Hammersley, M. (2013). *What is Qualitative Research?* Research Methods Series. London, New Delhi, New York, Sydney, Bloomsbury.

Lagetspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatust ja väljajuhatus*. Gigantum Humeris. Tallinn, TLÜ Kirjastus: 46-56.

Strömpl, J. (2012). Sotsiaalse tegelikkuse konstrueeritud iseloom ja interpreteeriv sotsiaalteadus. Strömpl, J.; Selg, M.; Linno, M. (toim.). *Narratiivne lähenemine sotsiaaltö uurimuses. Laste väärkohtlemise lood*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus:15-47.

Küsimused aruteluks

1. Kuidas näevad sotsiaalteadusliku uurimuse mõju ühiskonna arengu seisukohalt neli käsitletud paradigma esindajad? Kuidas Te ise seda näete? Palun põhjendage oma seisukoha.
2. Missugused on ontoloogilised erinevused nelja paradigma puhul? Mis on Teile isiklikult kõige lähedasem ja miks?
3. Kui teil oleks vaja uurida saatjata laps-põgenikke olukorda Eestis, missuguse paradigma valiksite oma uurimuse jaoks ja miks?